

PRODUCȚIILE SOCIALE ALE RELIGIILOR

Abstract

A religion is a system of beliefs through which people organize and order their lives. Religious beliefs and rites have generally been organized around objects and activities that are held to be sacred because they are seen as having superior power. These sacred objects are the basis of the moral standards by which the non-sacred, or secular world is judged.

Analiza sociologică a religiei se confruntă cu dificultăți majore provenind din natura intimă a obiectului însuși. Problema poate fi sesizată în primul rând în cadrul opoziției sacru – profan, opoziție unanim plasată în inima religiosului. Orice analist al fenomenului religios din perspectivă științifică trebuie să reducă sacrul la profan, dacă dorește să-l abordeze rațional. Dar, dacă sacrul este perceput ca profan, el nu mai aparține sferei religiosului, iar abordarea își ratează obiectul.

Sociologul poate deci reflecta, nu asupra sursei transcendente a sacralului, ci asupra trăsăturilor definitorii ale speciei umane care o fac pe aceasta sensibilă la această sursă, indiferent de natura și de numele acesteia. El trebuie să studieze diversitatea imensă a fenomenelor religioase și să propună unul sau mai multe puncte de origine comune acestei diversități și să arate modul în care societățile umane sau anumiți membri ai acestora „dau naștere Alterității din Același” [1,p.479].

Tot ce este uman este produsul activităților umane, iar faptele conduc la repartizarea tuturor produselor în două mari categorii. Prima reprezintă rezultatele unor eforturi depuse pentru a se răspunde unor necesități, unor cereri neacoperite – domeniul economic, în primul rând. A doua reprezintă aspirațiile cele mai intime ale ființei umane, cele care-i permit să își poată găsi un punct de sprijin, din care să se lanseze spre necunoscut – arta răspunde cel mai bine acestei aspirații.

Bergson observa (în *Cele două surse ale moralei și religiei*, 1932) că religiosul ține de aceste două tipuri de produse. Pe de o parte, i se poate atribui o sursă legată de necesități, legate sociologic de anumite deficiențe constitutive ale naturii și condiției umane. O primă deficiență este cea cognitivă : de ce soarele și luna și stelele răsar și apun sau de ce nu te poți căsători cu verișoara primară? Curiozitatea umană este nesfârșită, peste tot în jur apar dileme, probleme ce se cer rezolvate, și acest lucru este benefic pentru progresul speciei. Căci fără curiozitate, omul ar sfârși în noroi, s-ar împotmoli în mlaștinile prezise de Nietzsche. Răspunsurile sunt obținute fie rațional, fie punând la lucru imaginația. De obicei se consideră că primul tip de răspunsuri, cele raționale, sunt afectate științei, celelalte conducând la religios.

O a doua deficiență constatată este de natură materială. Este vorba despre temerea de eșec în acțiunile oamenilor. Totul sfârșește prin a pieri, deci putem spune că printr-un eșec de proporții, dar omul este singurul care conștientizează lucrul acesta. Orice activitate umană este marcată de o incertitudine radicală cu privire la rezultatele sale. Cine acceptă însă cu plăcere așa ceva? Oamenii încearcă deci să înlăture această teamă funciară, de obicei pe trei căi.

Prima este cea rațională, a tehnicii. Toate societățile umane o explorează, începând chiar cu primitivii din hoarda primordială care erau perfect adaptați la mediul în care trăiau pentru că-l explorau și-l descifrau continuu. Cea de-a doua cale este cea a magiei, definită de M. Mauss (*Esquisse d'une theorie generale de la magie*, 1902-1903) ca fiind ansamblul procedeeelor, iraționale în ochii științei și tehnicii, prin care oamenii caută să atingă sau să evite anumite rezultate ale activităților lor.

Cea de-a treia cale este cea a religiosului, pe care o putem defini temporar drept ansamblul practicilor prin care oamenii caută să obțină o armonie generală sau sprijinul binevoitor al unor puteri favorabile succesului acțiunilor lor. Durkheim sublinia că practicile magice nu duc niciodată la crearea de biserici, ci stabilesc legături între mag și clienții săi (*Formele elementare ale vieții religioase*, 1912). Totuși, unele practici magice se pot strecura în ceremoniile religioase (vezi, de exemplu, *Paparudele*), dar și tehnica poate să-și asocieze, la limită, elemente magice și religioase (de exemplu, binecuvântarea vaselor pescărești sau a armelor).

A treia deficiență funciară a speciei umane este mai profundă și mai greu de abordat. Este cea afectivă, prin care omul simte răul și nenorocirea, nu numai pe cele punctuale, care pot fi tratate prin experiență, dar și pe cele ontologice, existențiale. Religiiile oferă soluții pentru nesiguranță, angoasă, teamă, la fel ca și exercițiul înțelepciunii. Aici religia nu mai poate fi concurată nici de știință, nici de tehnică, deși psihanalistii, de pildă, susțin altceva.

Pentru a încerca circumscrierea producției religiosului, s-a vorbit despre oameni în general. În fapt, însă, producția religioasă este rezultatul unor producători specializați. Budismul a fost întemeiat de Buddha, creștinismul de Iisus, islamismul de Mahomed, și toate religiile istorice, atestate documentar, au avut un fondator. Odată fondate, aceste religii sunt transmise, întreținute și dezvoltate de specialiști, aproape întotdeauna instituționalizați. Eliade denunță iluzia etnografilor și etnologilor, care percepeau religia primitivă ca pe o producție anonimă colectivă. De fapt, întotdeauna există specialiști, numiți pentru comoditatea exprimării șamani (*Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, 1951). Singura diferență față de societățile mai complexe constă în faptul că este vorba despre indivizi și nu despre membri ai unui grup abilitat să trateze problema sacrului. Dar acești indivizi, ca și în cazul marilor religii, se împart în producători propriu-zisi și în gestionari ai produselor. Deci, din punctul de vedere al relațiilor oamenilor cu sacrul, ei pot fi clasificați în trei mari categorii: Inițiatorii, gestionarii și consumatorii. [1, p.482].

Bineînțeles, inițiatorii nu sunt numai fondatorii originari, ci și toți aceia care, odată obținută instituționalizarea, readuc religiosul la sursa sa vie, așa cum au făcut misticii marilor religii istorice.

Gestionarii se află la confluența mai multor exigențe. Prima este mai lămurită, mai neplăcută, dar reală: ei trăiesc din religie. Asta nu înseamnă că ei nu cred în ceea ce spun și ce fac. Ei sunt însă constrânși atât să câștige noi adepți, cât mai mulți și mai convinși, dar și să nu-i piardă pe cei vechi. Pentru asta, ei trebuie să insiste, în limitele verosimilului, asupra celor trei deficiențe funciare prezentate anterior. Luându-le ca atare, intelectualii de exemplu au ajuns la concluzia că umanitatea este o specie terorizată în permanență, deși marea majoritate a anchetelor de teren au vădit faptul că cei mai mulți semeni ai noștri sunt mulțumiți, de bine de rău, cu soarta și condiția lor. Pentru a recruta adepți, gestionarii au nevoie de produse seducătoare sau convingătoare. Acestea pot fi clasificate în patru categorii principale, corespunzând la patru manifestări spontane ale religiosului. Prima este credința, exprimată în mituri, dogme, construcții teologice. Urmează emoțiile, manifestate în dansuri, transe, rugăciuni. Apoi, experiența religioasă, tradusă prin gesturi sistematizate în rituri. În

sfârșit, toate acestea se adresează unei comunități reunite cu ocazia unor ceremonii ce marchează timpul și delimitează spațiul.

Din punctul de vedere al consumatorilor, putem atribui religiosului anumite funcții. Unele sun umane, în sensul că religiosul satisface anumite necesități ale naturii umane legate de curiozitate, securitate, comunitate, conștiință împăcată, exaltare, nerăbdare. Acestea nu sunt la fel de pronunțate pentru toată lumea, și nu sunt permanente, ci se dezvoltă ciclic, adaptându-se periodicității timpului sacru.

Religiosul satisface și necesități sociale, pentru că nici un popor nu poate trăi în permanență în stare de exaltare religioasă intensă, ci trebuie să se ocupe și de treburile cotidiene. Bineînțeles, religiosul are și o funcție morală, aceea de a așeza moravurile pe temelii lipsite de arbitrar. Nu putem uita, însă, funcția ideologică, în slujba instituțiilor sociale și politice.

Trebuie subliniată, în încheiere, polivalența religiosului, plecând de la pluralitatea surselor sale, de la diversitatea produselor sale, de la eterogenitatea, producătorilor săi și de la interesele diferite ale consumatorilor săi.

Bibliografie:

1. Baechler, Jean – Religia, în vol. *Tratat de sociologie*, coord. Raymond Boudon, pp.478 – 520, Humanitas, București, 1997 ;
2. Bergson, Henri - *Cele două surse ale moralei și religiei*, Institutul European, Iași, 1992 ;
3. Durkheim, Emile - *Formele elementare ale vieții religioase*, Polirom, Iași, 1995 ;
4. Eliade, Mircea – *Tratat de istoria religiilor*, Humanitas, București, 1995 ;
5. Eliade, Mircea - *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, Humanitas, București, 1997;
6. Eliade, Mircea – *Sacrul și profanul*, Humanitas, București, 1995;
7. Eliade, Mircea – *Istoria credințelor și ideilor religioase*, E.S.E., București, 1986.